

ISMET SMAILOVIĆ

PRILAGOĐAVANJE MUSLIMANSKIH IMENA ORIJENTALNOG PORIJEKLA NAŠEM JEZIKU

Muslimanska imena orijentalnog porijekla potječu iz jezika potpuno različitih po svojoj unutrašnjoj strukturi, porijeklu i osnovnim karakteristikama. Arapski jezik pripada semitsko-hamitskoj skupini jezika i daleko je bliži npr. hebrejskom nego turskom ili perzijskom jeziku, s kojima nema velike sličnosti. Turski jezik pripada uralo-altajskoj skupini jezika i po svojoj morfološkoj strukturi i još nekim drugim osobinama nema veze ni s arapskim, ni perzijskim jezikom, već je po tome više sličan npr. mađarskom jeziku. Perzijski jezik spada u veliku skupinu indoevropskih jezika i po svome porijeklu i drugim bitnim karakteristikama bliži je npr. njemačkom, francuskom, ruskom i našem jeziku nego arapskom i turskom.

Na osnovu toga moglo bi se pomisliti da su muslimanska imena iz arapskog i turskog jezika (koji su od našeg jezika mnogo dalje nego perzijski) ušla u naš jezik sa svim glasovnim, morfološkim i akcentiranim karakteristikama arapskog i turskog jezika kojih u našem jeziku nema. Logično bi bilo postaviti pitanje: nije li to neko »strano tijelo« u našem jezičnom organizmu koje on ne može prihvatiti. Pokušat ćemo dati odgovor na takvo pitanje.

Otkad postoje različiti jezici u svijetu, postoje i međujezični kontakti, koji pod raznim uslovima dovode do jezičnog miješanja i jezičnog pozajmljivanja. Tako je bilo, a tako je pogotovu danas kad su politički, ekonomski i kulturni dodiri među narodima sve češći i čvršći. Takve veze i kontakti, osobito dugotrajni, moraju ostaviti posljedice i u jezicima, pa dolazi do pojave da jedan jezik pozajmljuje i prima nešto iz drugog jezika, ili drugom jeziku nešto od sebe daje. Ali tu nastaje najvažnije pitanje: što može da prima i što može da daje, odnosno da li jedan jezični sistem može ući u drugi a da se oba međusobno ne poremete. Proučavanje takvih pojava pokazuje da se različiti jezični sistemi ne mogu integrirati niti supstituirati, naročito u glasovima i oblicima, pa prema tome jezično pozajmljivanje može postojati samo u riječima ili nastavcima za tvorbu riječi. *Jasnije rečeno, sve što ulazi iz jezika davaoca, mora se prilagođavati jeziku primaocu.* To potvrđuju hiljade stranih riječi koje su tokom stoljeća

ulazile u naš jezik i koje i danas ulaze. Sve su se prilagodile ili se prilagođavaju zakonima našega jezika, a neke su se toliko udomačile i postale nam sasvim bliske i obične da ih više i ne osjećamo tuđim.

Pa što se dogodilo i što se događa sa svim stranim riječima koje su ušle u naš jezik, to se dogodilo i događa se i s muslimanskim ličnim imenima orijentalnog porijekla. U njima su se svi glasovi koji ne postoje u našem jeziku zamijenili odgovarajućim glasovima našega jezika, ili su sasvim odbačeni. Pogledajmo to malo opširnije.

Vokalna prilagođavanja su bila najmanje potrebna jer arapski jezik nema vokala koji ne postoje i u našem jeziku. Zato su arapska imena u našem jeziku ostala bez kvalitetnih vokalnih izmjena i zamjena: To isto vrijedi i za perzijski jezik, odnosno za imena perzijskog porijekla. Jedino turski jezik ima tri vokala koja naš jezik ne poznaje (ü, ö, ı), pa su takvi vokali morali biti zamijenjeni našim vokalima najbliže kvalitetne vrijednosti. Među ličnim imenima nema mnogo primjera gdje se to može vidjeti pa ćemo navesti samo one malobrojne, npr. *Duzel* (od güzel), *Đumiša* (od gümüş), *Jilduza* (od yıldız) i sl.

Konsonantska prilagođavanja su daleko brojnija i za naše razmatranje u ovom slučaju relativno su važnija. U tom procesu arapski konsonantizam je u našem jeziku, da tako kažemo, prilično »stradao«, jer arapski jezik ima 13 suglasnika kojima u konsonantskom sistemu našega jezika nema mjesta. Za njih je uobičajena slijedeća transliteracija: ' , t, ħ, ħ, d, š, đ, t, z, ' , ġ, q, w. Zato su svi takvi arapski konsonanti, u svim riječima, pa i u ličnim imenima, morali biti zamijenjeni odgovarajućim konsonantima našega jezika najbliže artikulacione vrijednosti, ili su u nekim slučajevima potpuno odbačeni.

Laringal ' (hemze) u ličnim imenima arapskog porijekla uglavnom je izgubljen, npr. *Ėsma* (< 'äsmā'), *Fuād* (< fu'ād), *Fāik* (< fā'iq), *Rāif* (< rā'if) i sl.)

Interdentalni suglasnik ṭ (tā) u ličnim imenima je bez izuzetka zamijenjen našim suglasnikom s, npr.: *Sābit* (< tābit), *Sākib* (< tāqib), *Sēmīn* (< tāmīn), *Surēja* (< Turāyyā), *Mūris* (< mūrīt), *Osman* (< 'Utmān), *Hāris* (< Hārit) itd., a isto se to dogodilo i s frikativnim emfatičnim dentalom š (šād), npr. *Asim* (< 'āšim), *Nāsir* (< nāšir), *Sālīh* (< šālīh), *Sādik* (< šādiq), *Sāfer* (< šafār), *Sabira* (< šābirā) i sl.

Ni dva arapska fonema faringal ħ (ḫā) i uvular ħ (ḫā) nisu se mogla održati u fonetskom i fonološkom sistemu našega jezika, već su se izjednačili u jedan fonem (velar h) koji već postoji u našem konsonantizmu. Tako se npr. imena: *Hāsan*, *Husēin*, *Hāmdija*, *Ahmed*, *Muhāmed*, *Vāhid*, *Hajrūdīn*, *Hālid*, *Hātīl*, *Hatīdža*, *Hāldūn*, *Fāhrija* u našem jeziku izgovaraju i pišu bez razlike u glasu h premda se u arapskom jeziku prvih 6 izgovara i piše na jedan način (s faringalom ħ), a drugih 6 na drugi (s uvularom ħ).

¹ U primjerima arapske izvorne vrijednosti navode se s velikim početnim slovom ako se taj oblik u ar. jeziku javlja samo kao lično ime, a malim početnim slovom ako se javlja i kao opelativ ili pridjev.

Arapski interdentalni suglasnici *ḍ* (*ḍāl*) i *ẓ* (*ẓā*) dobili su u prilagođavanju našem jeziku zajednički glasovni ekvivalent frikativni zvučni dental *z*, pa su bez izuzetka u svakom imenu njime zamijenjeni, npr.: *Nèẓīr* (< *nāḍīr*), *Zákīr* (< *ḍākīr*), *Zulfikār* (< *Ḍū-l-fiqār*), *Názīf* (< *nāẓīf*); *Názīm* (< *nāẓīm*) itd.

Takođe je i arapski okluzivni emfatični dental *ṭ* (*ṭā*) u svim imenima zamijenjen našim dentalnim okluzivom *t*, npr.: *Atīf* (< *ʿāṭīf*), *Fatīma* (< *Fāṭīmā*), *Lāṭīf* (< *laṭīf*), *Mūstafa* (< *Muṣṭafā*), *Tāhir* (< *ṭāhir*), *Tājīb* (< *ṭayyīb*), *Tārik* (< *Tāriq*) itd.

Arapski faringal *ʿ* (*ʿain*), po svojoj artikulaciji najnepristupačniji suglasnik našem fonetskom sistemu, potpuno je odbačen (bez ikakve zamjene) u svim imenima arapskog porijekla. Jedino je u imenu *Mak-sūma* (od *ma-šūmā*) zamijenjen našim suglasnikom *k*, dok ga u ostalim imenima uopće nema, npr.: *Asim* (< *ʿāsim*), *Abās* (< *ʿabbās*), *Abid* (< *ʿābid*), *Ādil* (< *ʿādīl*), *Ēsad* (< *āsʿad*), *Īrfān* (< *ʿirfān*), *Īsmet* (< *ʿīsmāt*), *Īzet* (< *ʿizzāt*), *Jákub* (< *Yaʿqūb*), *Mèsūd* (< *māsʿūd*), *Rīfat* (< *riʿfat*), *Sēād* (< *sāʿād*), *Šāban* (< *šaʿbān*) itd.

Emfatični interdental *ḍ* (*ḍād*) u našim imenima arapskog porijekla ima dvije zamjene. U nekim imenima je zamijenjen našim zvučnim dentalom *d* npr.: *Fādīl* (< *fāḍīl*), *Ramādan* (< *Ramaḍān*), *Raḍīja* (< *rāḍīyā*), *Rīdvān* (< *riḍwān*) i dr. a u nekim našim frikativnim dentalom *z*, npr. *Fejẓūlāh* (< *Fāyḍullāh*), *Fazīla* (< *fāḍīlā*), *Razīja* (< *rāḍīyā*), *Rīzvān* (< *riḍwān*), *Rīzā* (< *riḍā*) itd. Razlozi za prvu zamjenu (*ḍ* > *d*) vjerovatno su u akustično-fiziološkoj sličnosti tih glasova, a za prijelaz *ḍ* u *z* uzrok treba tražiti u utjecaju turskog jezika, u kome je to gotovo redovna pojava kod njegovih arabizama, (s malobrojnim izuzecima), a orijentalna imena smo, prije svega, primali posredstvom turskoga jezika.

Uvular *ğ* u svim našim arabizmima, pa i u ličnim imenima zamijenjen je našim velarom *g*, npr.: *Gālib* (< *gālib*), *Gānija* (< *gāniyy*), *Rāgīb* (< *rāgīb*) i sl. a bilabijal *w* zbog najpribližnije artikulacije zamijenjen je našim labiodentalom *v*, npr.: *Ēnver* (< *ānwār*), *Šēvāl* (< *šāwwāl*), *Vāhid* (< *wāḥid*), *Vēfīk* (< *wāfīq*), *Vēhbija* (< *wāhbiyy*), *Vēlīd* (< *wālīd*) i sl.

Arapski eksplozivni uvular *q* (*qāf*) u svim našim imenima arapskog porijekla, izuzev ženskog imena *Ćimeta* (od ar. *qīmāt*), zamijenjen je našim velarom *k* npr.: *Fāik* (< *fāʿiq*), *Jákub* (< *Yaʿqūb*), *Kanīta* (< *qānītā*), *Kāsim* (< *qāsim*), *Rēfīk* (< *rāfīq*), *Sákib* (< *ṭāqīb*), *Šēfīk* (< *šāfīq*) i sl.

Na osnovu svega ovoga čini se da prilagođavanje arapskih konsonanata našem konsonantskom sistemu nije stvaralo nikakvih fonetskih, odnosno fonoloških problema, jer se ostvarivalo po principu da se primi sve što se može primiti, a da se zamijeni ili odbaci što se ne može primiti. Pa ipak u svemu tome nije baš bilo sve tako. Odstupanje se pojavilo baš kod onog arapskog konsonanta koji je imao mjesto u našem fonološkom sistemu, ali je u taj sistem ušao ili djelimično, ili nešto modificiran, ili nije nikako ušao pa je zamijenjen drugim konsonantom. To se dogodilo s arapskim velarom *k* (*kāf*).

Ovaj arapski velar odgovara našem velarnom okluzivu *k*, ali je on u naš jezik ušao preko turskog izgovora kao palatalni okluziv *k'* (turski *kef*), pa se takav i sačuvao ne samo u ličnim imenima već i u drugim riječima, npr. *Kjámil* (< *kāmil*), *Kēmāl* (< *kāmāl*), *Kjášif* (< *kāšif*), *Fikret* (< *fikrät*), *Málik* (< *mālik*), *Šákir* (< *šākir*), *mèlek* (< *mäläk*), *kitāb* (< *kitāb*). Međutim, u mnogo više slučajeva taj je suglasnik pretvoren u našu afrikatu *ć*, npr.: *Ćámil* (< *kāmil*), *Ćèmāl* (< *kāmāl*), *Ćášif* (< *kāšif*), *Málić* (< *mālik*), *Šáćir* (< *šākir*), *mèleć* (< *mäläk*), *ćitāb* (< *kitāb*) itd.

O razlozima pretvaranja arapskog »*kāfa*«, odnosno turskog »*kefa*« u našu afrikatu *ć* ne može se još sa sigurnošću govoriti. To je zanimljivo područje za proučavanje, jer dosadašnji pokušaji objašnjavanja nisu još ni dovoljni, ni uvjerljivi. Prije svega, takva pojava nije uočljiva samo u govoru našega naroda, ona postoji i kod Arapa u Iraku. Već samim tim problem ima novu dimenziju i izvan međujezičnih dodira. S druge strane, kod nas u tom pogledu vlada velika neujednačenost. U nekim krajevima gotovo je svaki arapski *kāf*, odnosno turski *kef* pretvoren u *ć*, čak i u molitvenim arapskim tekstovima, u drugim, npr. u Bosanskoj krajini pretvaranja nema ili je vrlo rijetko (*kilim*, *keten*, *Kjazim*, *sirke*, *šeker* itd.), a u ostalim se susreće i jedno i drugo (*Kerim* i *Ćerim*, *Bekir* i *Bećir*, *melek* i *meleć*, *ikindija* i *ićindija* itd.).

Neujednačenost u pretvaranju palataliziranih okluziva *k'* i *g'* u *ć* i *đ* Asim Peco objašnjava nejednakim stepenom islamizacije u našim krajevima. U vezi s tim on kaže: »Razloge za ovu nejednakost treba, po mom mišljenju, tražiti kako u ekstralingvističkim razlozima, u stepenu islamizacije u ove dvije naše pokrajine, u Bosni i Hercegovini, a to vrijedi i za cijelo štokavsko govorno područje, tako i u tempu evolucije ovoga govora. Islamizacija Hercegovine vršena je nešto ranije nego islamizacija Bosne, pogotovo Bosanske krajine, a te oblasti, kao što se zna, nisu u isto vrijeme ni došle pod tursku vlast. To je prvo. Drugo. Islamizacija Hercegovine nije bila onako masovna kao što je to bio slučaj sa Bosnom, pogotovo Bosanskom krajinom... I upravo zbog toga, zbog nejednakog stepena islamizacije, u hercegovačkim govorima glasovne sekvence sa palatalnim okluzivima u riječima preuzimanim iz turskog jezika doživljavale su istu sudbinu kao i one u riječima preuzetim iz grčkog jezika. Otuda u tim govorima samo *šećer*, *đerdan*, *ćilim*. Tu je i *meleć*, *ićindija*, a ako se danas javi *melek* i *ikindija*, to je uneseno sa strane, naročito posredstvom vjeroučitelja koji su ovamo često dolazili iz Bosne. U Bosanskoj krajini islamizacija je bila znatno masovnija, a samim tim i kontakti žitelja ove zone sa izvornim fonetskim likovima navedenih riječi češći. Istina, sada bez palatalnih okluziva. Ovo je mogao biti jedan od presudnih razloga zašto je tu došlo samo do adaptacije tuđih fonema našem glasovnom sistemu, a ne i do njihove supstitucije. Ne treba zaboraviti ni to da ovdje nije bilo u velikom broju miješanog stanovništva koje bi moglo da nameće svoje fonetske likove ovih posuđenica. Tako se desilo da su Muslimani Bosanske krajine preuzimali sekvence *ke*, *ge*, *ki*, *gi* u orijentalnim riječima i da su ih u tom obliku nametali i svojim sus-

jedima drugih vjeroispovijesti... Ono što vrijedi za opšte imenice, vrijedi dobrim dijelom i za lična imena. Otuda u Hercegovini *Čazim*, *Čimeta* prema bosanskom *Kjazim* i *Kimeta*, mada nije isključeno, opet iz razumljivih razloga, da se i u Hercegovini javi i ovaj posljednji lik, bez izmijenjenog okluziva *k*, ali znatno rjeđe.«²)

Cijeneci uvjerenje i objašnjenje Asima Pece, ja u vezi s tim problemom imam nešto drukčije mišljenje, koje se može vidjeti iz ovih nekoliko pitanja:

1) Ako je islamizacija Banjaluke i njezine okolice počela 1528. god. kad su ti krajevi došli pod tursku vlast, a islamizacija srebreničke banovine 1512. god. kad su Turci zauzeli Srebrenik, onda zašto su u banjalučkoj okolini sačuvane sekvence *ke*, *ge*, *ki*, *gi* u orijentalnim riječima (*šeker*, *legen*, *kilim*, *jengija*), a u Srebreniku i njegovoj široj okolini nisu (*šećer*, *leđen*, *čilim*, *jendija*)? Zar je 16 godina razlike u otpočinjanju islamizacije moglo imati presudan utjecaj na adaptaciju palatalnih okluziva? Čak je u Srebreniku i njegovoj okolini u to vrijeme islamizacija bila vrlo intenzivna i masovna. »Srebrenik, ranije sjedište ugarske istoimene banovine, Turci su, očito čvrsto zaposjeli i na taj način učinili ga centrom svog jakog utjecaja u ovom kraju, te je u njegovoj neposrednoj okolini i pristupanje islamu bilo najjače.«³) »Od ostalih nahija pristupanje islamu bilo je najbrojnije oko gradova Srebrenika, Zvornika, Sokola i Srebrenice, i to, uglavnom, zbog razvijenih gradskih naselja oko tih gradova, odnosno u granicama tih nahija.«⁴)

2) Ako je masovnija islamizacija u Hercegovini bila u drugoj polovini 16. stoljeća, kao što pretpostavlja Asim Peco »na osnovu nekih čisto jezičkih osobina u govoru hercegovačkih Muslimana«⁵) onda je u to isto vrijeme masovna islamizacija bila i u Bosanskoj krajini poslije pada Jajca i Banjaluke 1528. god., Bosanske Krupe 1565. god., Bosanskog Novog 1557. god., Cazina 1576. i Bihaća 1592. god. Pa je li moguće da je *istovremena* masovna islamizacija u drugoj polovini 16. stoljeća bila glavni uzrok što su u Hercegovini palatalni okluzivi *k'* i *g'* pretvoreni u *ć* i *đ*, a u Bosanskoj krajini nisu?

3) Ako se misli da od *melek* postaje *meleć*, od *šeker* — *šećer*, od *Kerim* — *Ćerim*, od *Zekir* — *Zećir* zbog prisutnosti mekog vokala *e* uz *kāf*, odnosno *kef*, onda zašto se to pod istim uslovima ne događa u riječima: *jemek*, *čejrek*, *dušek*, *fišek*, *direk*, *dernek* i dr.?

4) Ako se pretpostavi da pretvaranje *k'* i *g'* u *ć* i *đ* ne mogu omogućiti tvrdi vokali (a, o, u) već samo meki (e, i), onda zašto je do njihovog pretvaranja došlo i uz tvrde vokale, npr. *Čazim* (od *kāzim*),

² Asim Peco — Ikavskošćakavski govori zapadne Bosne, Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik, knjiga I, izd. Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo, 1975. str. 259. i 260.

³ Adem Handžić — Tuzla i njena okolina u XVI vijeku, izd. »Svjetlost«, Sarajevo, 1975. str. 132. i 133.

⁴ Adem Handžić — op. cit. str. 135.

⁵ Asim Peco — op. cit. str. 67.

Čašif (od *kāšif*), *Čaba* (od *Ka'bä*), *Čamil* (od *kāmil*), *helać* (od *hālāk*), *čufur* (od *kufur*), *šućur* (od *šukur*) itd.?

5) Ako se prihvati tvrdnja da do pretvaranja *kāfa*, odnosno *kefa* u *ć* nije moglo doći u riječima gdje bi distribucija konsonanata stvorila sekvencu koju naš jezik ne podnosi, npr. *Fićret* (od *fikrät*), *mećteb* (od *müktäb*) i sl., onda zašto je do pretvaranja došlo u imenima *Šućrija* (od *šukrī + ja*) i *Zićrija* (od *ḡikrī + ja*)?

6) Ako se samo palatalni okluziv *k'* (*kāf* ili *kef*) može pretvoriti u našu afrikatu *ć*, zašto se onda u imenu *Čimeta* (od *qīmät + a*) eksplozivni uvular *q* (*qāf*) pretvorio u *ć*? Je li to jedini izuzetak od pravila, ili je možda usamljen primjer analogije?

Kao što se vidi, sav taj proces nije tako jednostavan kao što, možda, na prvi pogled izgleda pa za njegovo objašnjenje treba uzeti u obzir i neke druge pretpostavke osim onih koje su već iznesene.

Od konsonanata iz *turskog i perzijskog jezika* jedinu zamjenu u našem izgovoru dobilo je palatalno *g'*, koje je u svim ličnim imenima pretvoreno u naš palatal *đ*, npr. *Đulaga* (od tur. *göl* < perz. *gul + aga*), *Đulistana* (od perz. *gulistān + a*), *Đulizar* (od perz. *gulzār*), *Đuzida* (od perz. *guzīde*), *Nidara* (od perz. *nigār + a*), *Đumiša* (od tur. *gümüş + a*), *Đulejmen* (od tur. *gülemen*) itd.

U glasovnom prilagođavanju orijentalnih imena našem jeziku postoje i raznovrsne glasovne modifikacije, alternacije, pa i veće preinake, koje više ili manje udaljavaju orijentalno ime od njegovog temeljnog i izvornog lika. Takve pojave nisu rezultat inkompatibilnosti dvaju različitih glasovnih sistema, već su nastale i nastaju u okviru jednog (našeg) jezičnog sistema, ponekad s razumljivom, a ponekad i s nerazumljivom motivacijom. Tako su nastale modifikacije nekih imena s ozvučenim zadnjim suglasnikom (obično *s > z*), npr.: *Abaz* mjesto *Abas*, *Almaz* mj. *Almas*, *Junuz* mj. *Junus*, *Enez* mj. *Enes*, *Hariz* mj. *Haris*, *Idriz* mj. *Idris* itd. Nasuprot tome, ima primjera u kojima je posljednji suglasnik obezvučen (obično *d > t*), npr.: *Ahmet* mjesto *Ahmed*, *Bajazit* mj. *Bajejid*, *Daut* mj. *Davud*, *Mahmut* mj. *Mahmud*, *Murat* mj. *Murađ* itd.

Postoje i metateze suglasnika kao u primjerima: *Džehva* od *Dževha*, *Fehrat* od *Ferhat(d)*, *Mejrema* od *Merjema*, *Ohran* od *Orhan* itd., a nije rijetkost ni gubljenje vokala, npr.: *Murvet* od *Muruvet*, *Nerman* od *Neriman*, *Smail* od *Ismail*, *Zeir* od *Uzeir* i sl.

Ostale glasovne modifikacije i deformacije mogu se vidjeti iz ovih nekoliko primjera: *Aladin* od *Alaudin*, *Altana* od *Altuna*, *Arfan* od *Irfan*, *Avdulah* od *Abdulah*, *Azudin* od *Azaudin*, *Baftija* od *Bahtija*, *Behudin* od *Behaudin*, *Entezam* od *Intizam*, *Erzumana* od *Arzumana*, *Ešef* od *Ešref*, *Hrustan* od *Rustem*, *Himzija* od *Hifzija*, *Farzila* od *Fazila*, *Fejtulah* od *Fethulah*, *Izedin* od *Izudin*, *Kazanfer* od *Gadanfer*, *Lutvija* od *Lutfija*, *Mehemed* od *Mehmed*, *Narudin* od *Nurudin*, *Saladin* od *Salahudin*, *Sulejmen* od *Sulejman*, *Tufik* i *Tofik* od *Teufik*, *Zulejka* od *Zulejha* itd.

Ovakve i slične pojave nisu nikakva posebnost za orijentalna imena. One se javljaju i u riječima našega jezika pa sve to treba gledati kao normalno ponašanje stranih riječi kad se nađu pod djelovanjem fonetskih procesa našega jezika.

Kad su imena orijentalnog porijekla ulazila u naš jezik, neka su od njih ušla s dvostrukim suglasnicima (geminatama), ali to nije remetilo naš glasovni sistem, već je, naprotiv, naš glasovni sistem poremetio orijentalne geminate, pa se imena s dvostrukim suglasnicima u narodnom izgovoru vrlo rijetko susreću. Mogu se čuti jedino u emfatičnom govoru, u govoru starijih generacija, ili u govoru obrazovanih Muslimana koji u izvjesnoj mjeri poznaju arapski ili turski jezik, (npr. *Muhàmmèd, Abdùllāh, Dželalùddīn, Abdulfèttāh* i sl.). U vezi s tim istu konstataciju iznosi i Asim Peco. Govoreći o geminatama u štokavskim govorima, on kaže: »Uz ove postoje još i geminate u rečima orijentalnog porekla: *Allah, bismillah, Muhammed* (Muhammeda mi sveca i sl.). Ali, a to je ovde vrlo važno, ovakav izgovor navedenih primera nije i opšti jer se čuje i *Alah, Muhamed*. Koji će od ovih izgovora biti zastupljen, to, najčešće, zavisi od stepena obrazovanosti onoga o čijem je govoru reč.«⁶)

Dakle, i u pogledu geminata muslimanska lična imena orijentalnog porijekla uglavnom su prilagođena našem jeziku, čiji glasovni sistem teško podnosi pravu geminaciju.

Akcentatska prilagođavanja ličnih imena orijentalnog porijekla izvršena su potpuno, kao i ostalih orijentalizama u našem jeziku. Sva su se imena prilagodila našoj novoštokavskoj mlađoj akcentuaciji s 4 akcenta, a i nenaglašene dužine (kvantitete) našle su svoje odgovarajuće mjesto (*Nèdīm, Āzra, Đūlaga, Šèfik, Sálih, Mého, Mèho! s Mùstafòm, od Fatímè* i sl.). Čak je i prenošenje silaznih akcenata na proklitiku normalno, npr.: *ù Alagè, òd Azrè, dò Đulagè, òd Almè, zà Mehmeda* i sl.

Najlakše su se prilagodila imena arapskog porijekla, jer se arapski akcenatski sistem bolje podudara s akcenatskim sistemom našega jezika nego turski i perzijski. »Zadnji slog kod arapskih riječi nije nikad naglašen«,⁷) a to pravilo vrijedi i za našu novoštokavsku mlađu akcentuaciju pa su sva imena arapskog porijekla u akcenatskom pogledu lakše ušla u naš jezik.

»Naglasak u perziskom jeziku leži na zadnjem slogu riječi, bila ona jednostavna ili složena, perziska ili strana«,⁸) a u turskom jeziku »naglasak teži ka kraju reči odnosno rečenice, tj. poslednji slog (u reči), odnosno poslednja reč (u rečenici) nešto su jače naglašene. Većina nastavaka je naglašeno, pa je već i zbog toga naglasak obično

⁶ Asim Peco — Uticaj turskog jezika na fonetiku štokavskih govora, Naš jezik, knj. XVI, sv. 3. Bgd, 1967. str. 141.

⁷ Š. Sikirić, M. Pašić, M. Handžić — Gramatika arapskog jezika, I dio, Sarajevo, 1936. str. 18.

⁸ Šaćir Sikirić — Gramatika perziskog jezika, Sarajevo, 1951. str. 17.

na posljednjem slogu...⁹) Ovakvi položaji akcenta ne odgovaraju našoj novoštokavskoj mlađoj akcentuaciji, pa su imena perzijskog i turskog porijekla (s naglaskom na posljednjem slogu), ulazeći u naš jezik, mijenjala položaj svojih akcenata prema akcenatskom sistemu naše mlađe novoštokavštine. Zato je prema turskom *Jašar* postalo naše *Jàšar*, prema tur. *Orhân* postalo naše *Òrhan*, prema perz. *Ferhâd* postalo je naše *Fèrhad(t)*, prema perz. *Dervîš* postalo je naše *Dèrvîš* itd.

U hipokorističnim oblicima imena orijentalnog porijekla imaju potpuno iste akcente kao i ostala naša imena slavenskog, grčkog ili latinskog porijekla, npr.: *Háso*, gen. *Hásē*, vok. *Hâso* (kao: *Váso*, gen. *Vásē*, vok. *Vâso*), *Mûjo*, *Mújē*, *Mûjo* (kao: *Mijo*, *Mijē*, *Mîjo*), *Fáta*, *Fátē*, *Fâto* (kao: *Káta*, *Kátē*, *Kâto*) i sl.

Jedino neka složena arapska imena u vokativu nemaju kratko-silazni akcenat na prvom slogu već na trećem, npr.: *Abdulâžize*, *Abdul-mèdžide*, *Abdulvèhâbe*, *Abdulfètāhu* i sl., ali takvih odstupanja ima i u našem standardnom jeziku, npr.: *poljoprìvrèda*, *poljoprìvrèdnìk*, *poljoprìvrèdnìče*, *samoòdbrana*, *samopòuzdānōst* i sl.

Među muslimanskim imenima orijentalnog porijekla ima ih nekoliko čija kvaliteta akcenta i mjesto akcenta utječu na pripadnost imena muškoj ili ženskoj osobi. Ako su dva imena istog korijena, istog oblika i istog glasovnog sastava, samo se po akcentu može odrediti koje je ime muško a koje je žensko, npr. *Àlija* (muško) i *Alíja* (žensko), *Bàhrija* (muško) i *Bahríja* (žensko), *Fàhrija* (muško) i *Fahríja* (žensko), *Hàjrija* (muško) i *Hajríja* (žensko), *Kàdrija* (muško) i *Kadríja* (žensko), *Lùtfija* (muško) i *Lutfíja* (žensko), *Nádija* (muško) i *Nadíja* (žensko), *Rènzija* (muško) i *Remzíja* (žensko), *Sádija* (muško) i *Sadíja* (žensko), *Sámija* (muško) i *Samíja* (žensko), *Sùbhija* (muško) i *Subhíja* (žensko) itd. Akcenat ženskog imena uslovio je arapski sufiks za ženski rod. Po pravilu, ako je sufiks *-(i)yā* (bez geminate), tada je na drugom slogu kratkouzlazni akcenat (*Samíja*, *Sadíja*, *Nadíja* i sl.), a ako je *-(i)yyā* (s geminatom), onda je na drugom slogu dugouzlazni akcenat (*Bahríja*, *Hajríja*, *Subhíja* i sl.). Međutim, u tome ima i odstupanja pa se javljaju akcentske dublete: *Alíja* i *Alíja*, *Subhíja* i *Subhíja*, *Zekíja* i *Zekíja* i dr.

Rijetki su izuzeci da akcenat nije napravio razliku između muškog i ženskog imena. Mogu navesti samo dva primjera: *Hàkíja* (muško) i *Hàkíja* (žensko), *Hùsníja* (muško) i *Hùsníja* (žensko).

Zbog ovakvih imena u kojima je akcenat relevantan za odredbu imena po rodu (a on se obično ne piše), mora u dokumentima i tiskanicama postojati rubrika za oznaku spola, čije će obavezno popunjavanje otkloniti sumnju da li je osoba s takvim imenom muško ili žensko.

Morfološka prilagođavanja imena orijentalnog porijekla našem jeziku najbolje se vide u njihovoj deklinaciji. U tom pogledu može se reći da su se takva imena potpuno prilagodila padežnom sistemu

⁹ Fehim Bajraktarević — Osnovi turske gramatike, »Naučna knjiga«, Beograd, 1962. god. str. 17.

našega jezika i da se u promjeni ponašaju kao naše riječi, odnosno kao sva ostala imena koja postoje u antroponimiji srpskohrvatskog jezičnog područja. Tako se npr. muška imena sa završetkom na suglasnik (*Asim, Hāsan, Muhāmed, Ōmer, Ōsman, Džēmāl, Hūršid, Jūsuf* i dr.) dekliniraju potpuno na isti način kao i imena slavenskog ili drugog porijekla s takvim završetkom (*Drāgan, Miroslav, Pětar, Jòsip, Nēnād, Obrad, Rōdoljūb* i dr.). Nikakve razlike u deklinaciji nema ni ako se od takvih imena načine dvosložni hipokoristici s dugouzlaznim ili s kratkosilaznim akcentom, pa će se: *Hāso, Ōsmo, Džēmo, Jūso* deklinirati isto kao: *Drāgo, Péro, Ivo, Józo, a Hāsa, Jūsa, Džēma* kao *Jōva, Jōza, Lāza*.

Ako je neko muško orijentalno ime ulazilo u srpskohrvatski jezik u nepodesnom obliku za našu deklinaciju, ono se odmah u nominativu morfološki prilagođavalo za lakšu padežnu promjenu. Tako su npr. arapski oblici imena: *ʿAlī(y), Fahrī(y), Fāhmī(y), Haqqī(y), Qadrī(y), Nūrī(y), Šabrī(y), Dihnī(y)* i sl. radi mogućnosti deklinacije u našem jeziku dobili nastavak *-(j)a* pa su postali novi oblici: *Alija, Fāhrija, Fēhmija, Hākija, Kādrija, Nūrija, Šabrija, Zihnija*, koji se lako dekliniraju kao i druga imena s takvim završetkom, npr.: *Ilja, Andrija, Pantēlija, Milija* i dr.

Takva težnja vidi se i u imenima *Rizā, Zekerijā i Zijā*, koja se kod nekih ostvaruje dodavanjem glasa *h* (analogno prema *Abdūlāh*), pa nastaju oblici lakši za deklinaciju: *Rizāh, Zekerijāh, Zijāh*. Oblik *Mūsā* prilagođen je našoj deklinaciji izmjenom akcenta i ukidanjem kvantitete na drugom slogu, pa je nastao oblik *Mūsa*, koji se lako deklinira, dok se ime *Jāhjā* prilagođava našoj deklinaciji modifikacijom u oblik *Jāhija* (gen. *Jāhijē*, dat. *Jāhiji* itd.).

U deklinaciji muških imena orijentalnog porijekla koja se završavaju na suglasnik najinteresantniji je vokativ. O njemu je i napisano nekoliko članaka o kojima je bilo riječi na drugom mjestu. Nisu samo muslimanska orijentalna imena skrenula pažnju jezičnih stručnjaka na vokativne oblike naših antroponima. Vokativ je inače zanimljiv padež u našem jeziku i za lična imena bilo kojeg porijekla, a i za druge vrste imenica. On najčešće u imenicama muškog roda sa završetkom na suglasnik ima nastavak *e* (*brāte, djēde, sīne, Milane, Hāsane, Nēnāde, Jòsipe, Ōmere, Ōsmane* itd.), ponekad je s nastavkom *u* (*młādīcu, prijateljū, āhbābu, Ābdulāhu*), nekad može imati i nastavak *e* i nastavak *u* (*Děrvīše i Děrvīšu, Šīrādže i Šīrādžu, Mīloše, i Mīlošu, gōspodāre i gōspodāru*), a može biti bez ikakva nastavka, jednak nominativu (*Māks, Frānc, Sālih, tétak*). U takvu morfološku neujednačenost ušla su i muslimanska imena orijentalnog porijekla, pa se u vokativu uobličavaju poput drugih imena i riječi sebi najslbližijim.

Najteže primaju bilo koji vokativni nastavak imena stranog porijekla sa završetkom na *k, g, h* (*Džēk, Dīk, Rōdrig, Žāk, Fridrih* i sl.). Zato je njihov vokativ bez nastavka i jednak je nominativu. U tu kategoriju idu i muslimanska imena: *Fāik, Fāruk, Mālik, Nāmik, Nāsih, Sādik, Sālih, Tārik, Tālih* i sl., čiji vokativi treba da budu bez nastavka. Istina, u Bosanskoj krajini čuju se od imena: *Fāik, Nāmik, Sādik*

i sl. vokativni oblici i s nastavkom *-u* (*Fáiku, Námiku, Sádiku*), ali na širem području Bosne i Hercegovine takva su imena u vokativu bez ikakva nastavka i Mihailo Stevanović ih smatra književnim oblicima.¹⁰⁾

Nešto je drukčija situacija s imenima tipa *Rèfik*, gdje je akcentat kratkouzlazni s kvantitetom na drugom slogu. Tu bi išla imena: *Àkìk, Fèrìk, Fètāh, Mèdīh, Rèfik, Rèzāk, Sīdīk, Šèfik, Tèufìk, Vèfik* i sl. Njihov vokativ češći je i običniji je s nastavkom *-u* (*Fètāhu, Rèfiku, Šèfik* itd.) nego s nastavkom *-e*, pred kojim bi došlo do izmjene krajnjeg suglasnika (*k > č, h > š*, npr. *Fètāše, Rèfiče, Šèfiče* i sl.), a ne bi bilo neobično i nepravilno ako bi im vokativ bio jednak nominativu.

Od svih imena koja se završavaju na *k, g, h* najstabilniji vokativ imaju ona koja su složena s imenom *Allāh*, npr.: *Abdūlāh* ('abd + *Allāh*), *Fadlūlāh* (faḍl + *Allāh*), *Fejzūlāh* (fäyḍ + *Allāh*), *Fethūlāh* (fäth + *Allāh*), *Hajrūlāh* (ḥayr + *Allāh*), *Sejfulāh* (säyf + *Allāh*) i sl. Njihov je vokativ uvijek i bez izuzetka samo s nastavkom *-u* (*Ābdulāhu, Fādlulāhu, Fējzulāhu, Fēthulāhu, Hājrlāhu, Sejfulāhu* i sl.).

Ženska imena u arapskom, turskom i perzijskom jeziku ne završavaju se kao u nas na *-a* već na suglasnik (*Farāḥ, Iqbāl, Gülsen, Ğihān* i dr.) ili na *-ä* (*Hālidä, Fāṭimä, Āišä* i sl.), a takvi oblici ne odgovaraju našem tipu ženskih imena. Zato su sva muslimanska ženska imena orijentalnog porijekla na najvećem području srpskohrvatskog jezika dobila nastavak *-a* po uzoru na naša ženska imena slavenskog porijekla, pa se lako dekliniraju kao i sve imenice ženskog roda s takvim završetkom (*Igbāla, Aiša, Fatīma, Halīda* itd.).

Međutim, u tome ima izvjesnih odstupanja u zapadnom dijelu Bosanske krajine (Bihać, Bosanska Krupa, Cazin, Velika Kladuša), gdje ženska imena orijentalnog porijekla nisu dobila naš nastavak *-a*, već su zadržala izvorni nominativni oblik sa završetkom na *-e* (< -ä), npr.: *Aiše, Džemīle, Emīne, Fatīme, Kadīre, Hanīfe, Hatīdže* i sl. Isti takav oblik imaju i u vokativu, dok u ostalim padežima dobijaju nastavke kao i ženska imena sa završetkom na *-a*, npr.: *Kadīre*, gen. *Kadīrē*, dat. *Kadīri*, ak. *Kadīru*, vok. *Kadīre*, instr. *Kadīrōm*, lok. *Kadīri*. Takvi oblici ženskih imena postoje i u Hercegovini, ali samo kad stoje uz titulu *hanuma* i tada u svim padežima ostaju bez promjene, npr.: *Fatīme-hānuma*, gen. *Fatīme-hānumē*, dat. *Fatīme-hānumi* itd.

Vrlo zanimljivo i čudno odstupanje od uobičajenog oblika za ženska imena (sa završetkom na *-a*) postoji u Cazinskoj krajini, gdje se hipokoristici ženskih imena u nominativu završavaju na *-o*, npr.: *Ajko, Béjzo, Hátó, Hánko, Kádo, Méjro, Názo, Rámzo, Šáho* i sl., a dekliniraju se kao imenice tipa »žena«. Kad sam prvi put čuo takvo ime, mislio sam da je to usamljen slučaj, ali kad sam otišao u Cazin, Pećigrad i Veliku Kladušu, uvjerio sam se da su takvi oblici ženskih imena vrlo česti. Čak su i u matičnim knjigama tako zabilježeni vlastitom rukom i bivših i sadašnjih matičara.

¹⁰⁾ Mihailo Stevanović — Savremeni srpskohrvatski jezik, knjiga I, izd. »Naučno delo«, Beograd, 1964. str. 190.

Kako objasniti tako čudnu pojavu i zašto ona postoji baš u Cazinskoj krajini? I da li postoji samo u Cazinskoj krajini? Dok sam prikupljao muslimanska imena po Bosni i Hercegovini, mislio sam da takvi čudni hipokoristici postoje samo u Cazinskoj krajini i samo kod Muslimana; međutim, iz naknadnih usmenih obavještenja nekih naših jezičnih stručnjaka saznao sam da takvih ženskih imena ima i drugdje, i ne samo kod Muslimana.

Tako npr. dr Mate Šimundić tvrdi da se na krajnjem jugozapadu Imotske krajine, u selima Zagvozdu, Grabovcu i Rastovcu, zatim još više na zapad u selima omiške općine (Donja Žežavica, Šestanovac, Zadvarje, Slime i dr.) ženska nemuslimanska imena u nominativu jednine završavaju na -o umjesto na -a, npr. *Jágo* mjesto *Jága*, *Iko* mjesto *Ika* (od Ilinka i Ivana) i sl. Mr Miloš Okuka je u dolini rijeke Rame takođe naišao na takve oblike imena, uglavnom kod Muslimana, a prof. Lazar Matković, prosvjetni savjetnik u Zenici obavijestio me da su među Muslimanima u dolini rijeke Bile (kod Travnika) vrlo česta ženska imena sa završetkom na -o u nominativu jednine, npr.: *Bégzo*, *Šázo*, *Háto* i sl.

Ovakve činjenice proširuju ovaj interesantan problem na šire područje i zahtijevaju vrlo oprezan naučni pristup. Sigurno je da do takvih hipokorističnih oblika nije moglo doći iz orijentalnih jezika, jer u tim jezicima hipokoristici od ljudskih imena uopće ne postoje, a pogotovo ih nema takvog oblika. Ni mogućnost kakvog starobalkanskog supstrata ne dolazi u obzir, jer nema uvjerljivih razloga zbog kojih bi se takav supstrat sačuvao baš kod bosanskih Muslimana (i nešto u Imotskoj krajini kod Hrvata). To ne može biti ni slavenska antroponimijska crta, jer u slavenskim, a posebno u južnoslavenskim jezicima ne postoje ženska imena sa završetkom na -o u nominativu jednine. Pravi odgovor na to pitanje treba da daju buduća naučna proučavanja jugoslavenske antroponimije na srpskohrvatskom jezičnom području i takvoj pojavi moraju posvetiti posebnu pažnju.

Izuzimajući navedeni fenomen u Cazinskoj krajini, u dolini rijeke Rame i dolini rijeke Bile, a što ima svoj pandan i u jednom dijelu Imotske krajine, svi navedeni primjeri i komparacije dovode do zaključka *da su se muslimanska imena orijentalnog porijekla potpuno prilagodila i fonetskom, i akcenatskom, i morfološkom sistemu našega jezika, pa ih zato u proučavanju naše antroponimije ne treba odvajati od ostalih imena koja postoje na srpskohrvatskom jezičnom području.*

РЕЗЮМЕ

Адаптацию мусульманских личных имён автор рассматривает на трёх уровнях: на уровне фонологии, ударения и грамматики. Больше всего уделяется внимание фонологической адаптации, особенно освоению арабской системы согласных. Дело в том, что имеются большие расхождения между системой гласных сербохорватского и арабского языков. Фонологическую адаптацию арабских согласных автор иллюстрирует на большом количестве примеров, поскольку даже 13 согласных арабской

системы согласных не имеют соответствия в системе согласных сербохорв. языка. Автор особенно рассматривает переход арабского велярного согласного ڤ (каф) в сербохорватское фриккативное ħ. Тут он выражает своё несогласие с другим югославским исследователем, проф. Асимом Пецо.

Относительно ударения в мусульманских личных именах восточного происхождения, процесс освоения прошёл на много легче. Дело в том, что все мусульманские имена приняли современное ударение сербохорватского литературного языка.

Грамматическая адаптация мусульманских личных имён лучше всего проявляется в их склонении. Автор подчёркивает, что все эти имена в полностью адаптировались в системе падежей сербохорватского литературного языка. В доказательство того он приводит многочисленные примеры. Автор, как то по пути, обращает наше внимание на ещё одно интересное явление в связи с мусульманскими личными именами. А именно, в окрестностях города Цазина он обнаружил, что некоторые личные имена ж. р. оканчиваются на -о. Автор здесь выражает своё недоумие: как объяснить этот странный для славянского языка факт?

В заключение своей статьи автор приходит к выводу, что мусульманские личные имена восточного происхождения хорошо адаптировались на всех уровнях современного сербохорв. языка: на уровне фонологии, ударения и грамматики. Следовательно, их не надо изучать отдельно от остальных имён в сербохорватском языке.